

VĚDECKÉ A ODBORNÉ KNIHOVNY 1990-1995

Miloslava Rupešová

Zařazení příspěvku s názvem Vědecké a odborné knihovny 1990 – 1995 do tématického bloku Východiska a cíle konference Knihovny současnosti vymezuje jeho téma velmi obecně. Cítím, že problematika knihoven, které se nazývají vědeckými a odbornými, dosti přesahuje možnosti a rámec jednoho příspěvku, a tak je třeba zvážit, co je v danou chvíli ve středu pozornosti resp., co by ve středu pozornosti být mělo. Nelze se přitom samozřejmě vyhnout jisté subjektivitě a pohledu ze zorného úhlu daného pozorovatele, a to i při snaze po co možná nejvyšším stupni nestrannosti.

V této situaci si lze vypomoci odkazem na Rámcový projekt integrace knihovnictví do programu vědní, vzdělávací a kulturní politiky ČR, zpracovaný z podnětu zodpovědných náměstků Ministerstva kultury, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a příslušného místopředsedy Akademie věd ČR. Tento materiál, předaný k publikování v odborném tisku a vystavený v gopheru MŠMT a Státní vědecké knihovny v Českých Budějovicích, obsahuje dosti podrobné zhodnocení východisek a současného stavu vědeckého a odborného knihovnictví a na tomto základě pak formuluje rámcové cíle, k nimž by se tato sféra informační činnosti měla dobrat za předpokladu splnění některých podmínek. S poukazem na tento materiál bude tedy další text omezen na některé vybrané aspekty a zejména na aktuální postoje a připravenost knihoven na kooperaci a integraci.

Nicméně je vhodné upřesnit několik věcí:

Především – o jakých knihovnách mluvíme, co jsou to vědecké a odborné knihovny, jejichž stav a vývoj hodláme posuzovat? Co činí knihovnu vědeckou nebo odbornou? Nabízí se tři možnosti:

- knihovna je zaměřena na vědeckou a/nebo odbornou literaturu,
- knihovna slouží vědcům a odborníkům, resp. uživatelům připravujícím se na vědeckou nebo odbornou kariéru (tj. studentům),
- knihovna vykonává vědeckou a odbornou činnost.

Knihoven, které odpovídají jednomu, dvěma nebo i všem třem kritériím, je celá řada. Nám jde však o knihovny, které kromě toho jsou financovány zcela nebo převážně z veřejných prostředků, tedy z peněz daňových poplatníků a jejichž služby jsou přístupné (jsou určeny) přímo nebo zprostředkovaně veřejnosti (v tomto případě pak uživatelům, jejichž potřeby a zájmy jsou

motivovány, podněcovány a modifikovány stavem, trendy, nároky, významem atd. vědy, vzdělávání a odborné praxe).¹

Jinými slovy: jde o knihovny typu státních vědeckých knihoven, ústředních oborových knihoven a o ty knihovny vysokých škol a vědeckých institucí, které přesahují úzký institucionální rámec a jsou otevřeny i pro veřejnost.

Dále: zaměření a uživatelské určení je různé a souvisí s řadou dalších okolností. Státní vědecké knihovny jsou co do tematiky univerzální a jsou institucemi regionálního významu, se specifickými úkoly bibliografickými a konzervačně-archivními. Většina těchto knihoven vykazuje vysokou návštěvnost z řad studujících vysokých škol.

Ústřední oborové knihovny se profilují tematicky podle svého zaměření resp. resortní příslušnosti, knihovny vysokých škol a vědecko-výzkumných ústavů se zaměřují na studijní programy škol a vědecko-výzkumné programy mateřských institucí.

Jinými slovy: Stupnici od univerzálnosti fondů státních vědeckých knihoven po více méně úzkou specializaci vysokoškolských a ústavních knihoven odpovídá i stupeň „definovatelnosti“ jejich uživatelů od vysokého rozptylu uživatelských typů, zájmů a potřeb až po velmi přesně specifikovanou množinu uživatelů akademických a ústavních knihoven. Tento fakt má své důsledky a je třeba se velmi vážně zabývat i jeho dopady do vzájemných vztahů knihoven a ochoty k účinné spolupráci v zájmu uživatelů.

Již výše zmíněný Rámcový projekt konstatoval velmi neuspokojivou situaci akvizice zejména zahraniční odborné a vědecké literatury. Obecně platí nedostatek prostředků na vyhovující doplňování fondů knihoven, což je patrně zejména při získávání zahraničních periodik. Dosavadní praxe stále podporuje jistou nahodilost a nesystematičnost v profilování a budování fondů, což je nejvýraznější právě u univerzálních knihoven, které jsou, jak konstatoval Rámcový projekt, profilově rozvolněné s mnoha duplicitami na jedné straně a s mezerami na straně druhé. Přitom nastupuje technologická revoluce v podobě elektronických dokumentů dostupných v počítačových sítích a i když všeobecně není tento způsob přístupu k primárním dokumentům z mnoha důvodů běžný, je třeba urychleně přistoupit k profilaci, případně reprofilaci fondů knihoven tak, aby disponibilní prostředky byly vynakládány efektivně, bez zbytečných duplicit s tím, že fondy knihoven jednotlivých typů, na konkrétním území (místě, regionu, státu) budou tvořit komplementární celek. S poukazem na širokou uživatelskou strukturu univerzálních knihoven, na současnou dynamiku přetváření studijních programů vysokých škol a dosud nedokončenou transformaci vědy a výzkumu to nebude jednoduché a povede

¹Specifická úloha Národní knihovny ČR přesahuje rámec tohoto příspěvku a není jeho předmětem. Rovněž nejsou uvažovány knihovny specializované na jeden druh dokumentu (např. knihovna ÚPV).

to nutně k předvídání, tj. odhadu vývoje uživatelských potřeb.

Tento (byť kvalifikovaný) odhad, nikoli dokonalá znalost reálných uživatelských potřeb podložená dlouhodobým sledováním zejména neuspokojených požadavků, spolu s odhadem předpokládaného vývoje uživatelských potřeb, je dosti obecným znakem projektů budování informačních systémů v ČR, ať již je to systém v rámci jedné knihovny nebo systém v zájmu integrace nebo spolupráce více knihoven. Je to ostatně pochopitelné vzhledem k jisté překotnosti ekonomických a společenských transformačních procesů v uplynulých šesti letech. Je to ovšem situace, která komplikuje současné procesy automatizace knihoven a výstavbu automatizovaných knihovních systémů: současně se zaváděním moderních informačních technologií je třeba profiletovat fond knihoven a transformovat strukturu služeb s cílem efektivního využití potenciálu konkrétního informačního subjektu. Pokládám za nedostatek, že součástí projektů, jejichž cílem je kooperace, spolupráce, integrace atd. knihoven, s podporou moderních technologických nástrojů, není nebo alespoň není explicitně vyjadřována vzájemná profilace fondů a služeb knihoven – účastníků projektu.

Přešli jsme plynule k problematice kooperace a integrace knihoven. Knihovny většinou deklarují svoji připravenost účastnit se takovýchto programů, protože si jsou vědomy, že jedině spolupracující a navzájem se doplňující knihovny jsou a zejména budou schopny sloužit uživatelům na patřičné úrovni. Přesto praktické postoje jednotlivých knihoven nejsou jednoznačné. Působí zde řada objektivních a subjektivních faktorů:

Knihovny bez rozdílu se musí vyrovnávat s různými těžkostmi materiálními, finančními, prostorovými, personálními, provozního charakteru. Přitom se v situaci, kdy se vzájemně potřebují (faktor nutné spolupráce v zájmu komplexní obsluhy svých uživatelů) dostávají do postavení vzájemně si konkurujících subjektů. Konkurenční chování vyplývá z úsilí o získání potřebných materiálních, finančních atd. (viz výše) zdrojů. To pak vede k projevům sebestředného chování a tudíž k potenciálním desintegračním tendencím.

Tyto projevy mají určitou oporu ve stávajícím a stále přetrvávajícím resortismu. Knihovny jako informační instituce, zásobárny informačních pramenů disponující nástroji na jejich zpřístupňování a využívání, jsou přitom institucemi svou povahou meziresortními a jejich služby (a tudíž zájmy) prostupují napříč resorty. Nicméně především způsob financování a finanční toky v rámci platných rozpočtových pravidel spolu s nedostatky vyplývajícími z nepřilíživě šťastně (z hlediska knihovnictví) formulovaného kompetenčního zákona, vedou k obtížím a k těžkostem při realizaci společných projektů, programů, sdružování za určitými cíli apod.

Na druhé straně působí velmi silně sjednocující vlivy zavádění nových informačních technologií, automatizací knihovnicko-informačních procesů po-

čínaje a postupným propojováním do počítačových sítí konče. Lze s potěšením konstatovat, že v tomto ohledu není snad jediné vědecké nebo odborné knihovny, která by alespoň neplánovala svou automatizaci, a zdá se, že snahy o elektronizaci a připojení na Internet ev. i další datovou síť budou velmi silnou motivací k postupnému a systematickému budování příslušných knihovnických sítí. Na tomto místě nutno připomenout význam projektu CASLIN a programu rozvoje knihoven ministerstva kultury, jimž jsou věnovány samostatné příspěvky. Nicméně si nemyslím, že CASLIN zůstane jedinou knihovnickou sítí, i když bude jistě svým významem, mezinárodními vazbami a standardizačními tlaky funkce dalších sítí (územních, lokálních, oborových, akademických a dalších) ovlivňovat.

Pozoruhodný proces rekonstrukce a transformace knihoven a informačních služeb probíhá nyní na vysokých školách. Většina knihoven na vysokých školách byla před rokem 1990 ve velmi nedobrému stavu a byla v podstatě podceňována a degradována na obsluhu studentů příslušnými skripty a povinnou politickou literaturou. V kontextu transformace vysokého školství, se změnami typů, uspořádání, řízení a způsobů studia dochází jednak k sebeuvědomování knihoven, jednak k uvědomování si jejich významu se strany vysokoškolského managementu. To vše je pak umocňováno tím, že všechny vysoké školy mají přístup k síti CESNET jakožto subsíť Internetu, což výrazně podporuje integrační tendence. Problematice knihoven se věnuje i Rada vysokých škol prostřednictvím své Komise pro vysokoškolské knihovny, rozvojové projekty knihoven se mohou ucházet o podporu z Fondu rozvoje vysokých škol a programu INFRA, kterým ministerstvo školství reaguje na potřebu vybudování informační infrastruktury výzkumu a vývoje na vysokých školách. Konstituování akademických knihoven v nových podmínkách nese sebou potřebu vyprofilování těchto knihoven i vůči jiným typům vědeckých a odborných knihoven a naopak potřebu vyjasnění vztahů a úkolů nevysokoškolských knihoven vůči uživatelům z prostředí vysokých škol. Tento proces byl již zahájen a přes jistá nedorozumění a určitou vzájemnou nedůvěru se postupně stanoviska vyjasní, už proto, že se vyjasnit prostě musí.

Ještě jeden aspekt je třeba zdůraznit. Knihovny, a knihovny vědecké a odborné zvláště, mají kromě základních funkcí (budovat svůj fond podle zřetelného profilu, tento fond kvalifikovaně zpracovat a nabídnout uživateli i prostřednictvím souborných katalogů, knihovnický náležitě spravovat a zpřístupňovat prostřednictvím úplného sortimentu služeb) řadu dalších vysoce náročných bibliografických, rešeršních, informačních, referenčních, studijních, vzdělávacích a dalších nadstandardních funkcí a služeb. To vše přináší vysoké nároky na kvalifikaci a kvalitu knihovníků a informačních pracovníků, kteří se musejí kromě počítačové a jazykové gramotnosti dostatečně orientovat v oborech knihovnou sledovaných. A právě personální vybavenost knihoven

se stává slabým článkem, ohrožujícím konečný výsledek dobře míněných snah. Řešení má dva aspekty: – dořešení kvalitní přípravy knihovníků a informačních pracovníků včetně systému jejich celoživotního vzdělávání a současně jejich odpovídající společenské a finanční ohodnocení.

Již citovaná meziresortní skupina dospěla ve svém Rámcovém projektu k poznání potřeby celostátního koordinačního orgánu pro knihovnicko-informační služby, který by byl výrazem jejich průřezového (tj. nikoli resortního) charakteru a který má své vzory v zahraničí. Jelikož ustavení takového orgánu je z hlediska legislativně-správního nereálné, došli zadavatelé Rámcového projektu při závěrečném jednání k názoru, že „pro nezbytné posílení koordinačních a kooperačních aktivit bude využita stávající Ústřední knihovnická rada, která je poradním orgánem ministra kultury. Organizační a jednací řád ÚKR bude upraven tak, aby její postavení, funkce a orgány odpovídaly potřebám koordinačního orgánu pro knihovnictví České republiky“.

Je nutno poznamenat, že dosažení tohoto cíle bude velmi obtížné, již proto, že ministr kultury nemůže dát svému, byť nově koncipovanému poradnímu orgánu úkoly a z toho plynoucí pravomoce, které by překračovaly jeho vlastní kompetence. A je zřetelné, že úkoly optimalizace fungování knihovnictví vědeckého a odborného (tj. knihovnictví pro výzkum, vývoj a akademické vzdělávání) kompetence ministerstva kultury přesahují. Nicméně záměr přestavby stávající ÚKR je velice ku prospěchu knihoven současnosti a může se stát základem pro další potřebné kroky.